

<https://doi.org/10.62837/2026.3.188>

NƏRGİZ ƏLİYEVƏ

Bakı Dövlət Universiteti, doktorant

Bakı şəhəri, Z.Xəlilov küç., 36

E-mail: nargiza@rambler.ru

“BEOVULF”DA LINGVİSTİK ÜSUL KİMİ ALLİTERASİYANIN TƏHLİLİ

Xülasə. Qədim ingilis poeziyasında alliterasiyanın öyrənilməsi həm filologiya, həm də fənlərarası tədqiqatlar üçün aktual olaraq qalır. Beovulf anqlo-sakson ədəbiyyatının əsas əsəridir, burada alliterasiya sadəcə bədii alət deyil, şeirin struktur prinsipidir. Alliterasiyanın təhlili bizə epik ritmin, ifadə vasitələrinin və obrazlı quruluşun formalaşmasının əsasını təşkil edən mexanizmləri anlamağa, həmçinin qədim ingilis poeziyasının əsaslandığı şifahi ənənələri yenidən qurmağa imkan verir. Bu, həm də dillərarası müqayisə üçün də aktualdır: german dastanlarında alliterasiyanın öyrənilməsi digər arxaik ədəbi ənənələrlə müqayisə perspektivi açır. Məqalənin yeniliyi müasir dilçilik və ədəbi yanaşmaları nəzərə alaraq, “Beovulf”dan istinad kimi istifadə edən alliterativ şeirin təhlilindədir. Bu işin məqsədi “Beovulf”dakı alliterasiyanı təhlil etmək və onun qədim ingilis epik poeziyasının poetikasının əsas elementi kimi rolunu müəyyən etməkdir.

Açar sözlər: Beovulf, alliterasiya, dilçilik, fənlərarası tədqiqat, təhlil

АНАЛИЗ АЛЛИТЕРАЦИИ КАК ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО ПРИЁМА В «БЕОВУЛЬФЕ»

Аннотация. Изучение аллитерации в древнеанглийской поэзии остаётся актуальным для филологии и междисциплинарных исследований. «Беовульф» — основополагающее произведение англосаксонской литературы, в котором аллитерация служит не только лингвистическим приёмом, но и структурным принципом поэзии. Анализ аллитерации позволяет понять механизмы формирования эпического ритма, средств выражения и образной структуры. Он также позволяет реконструировать устные традиции, лежащие в основе древнеанглийской поэзии. Это также актуально для межъязыкового сравнения: изучение аллитерации в германских эпосах позволяет проводить сравнение с другими архаичными литературными традициями. Новый подход данной статьи заключается в анализе аллитерационной поэзии на примере «Беовульфа» с учётом современных лингвистических и литературоведческих подходов. Целью данной работы является анализ аллитерации в «Беовульфе» и определение её роли как ключевого элемента поэтики древнеанглийской эпической поэзии.

Ключевые слова: Беовульф, аллитерация, лингвистика, междисциплинарные исследования, анализ

Analysis of alliteration as a linguistic device in “Beowulf”

Abstract. The study of alliteration in Old English poetry remains relevant to philology and interdisciplinary research. “Beowulf” is a seminal work of Anglo-Saxon literature in which alliteration serves not only as a linguistic device but also as a structural principle of poetry. Analysing alliteration enables us to understand the mechanisms underlying the formation of epic rhythm, means of expression, and figurative structure. It also allows us to reconstruct the oral traditions on which Old English poetry is based. This is also relevant for cross-linguistic comparison: studying alliteration in Germanic epics enables comparison with other archaic literary traditions. This article's novel approach is to analyse alliterative poetry using 'Beowulf' as a reference, while taking into account modern linguistic and literary approaches. This work aims to analyse alliteration in “Beowulf” and determine its role as a key element in the poetics of Old English epic poetry.

Keywords: Beowulf, alliteration, linguistics, interdisciplinary research, analysis

Giriş. Alliterasiya ən qədim və davamlı poetik vasitələrdən biridir. Geniş mənada alliterasiya eyni və ya oxşar samit səslərin bitişik sözlərdə və ya bir misra daxilində təkrarlanmasına aiddir. İlk növbədə misranın sonu ilə bağlı olan qafiyədən fərqli olaraq, alliterasiya şeirin daxili strukturu daxilində fəaliyyət göstərir, mətnin özünəməxsus səs sxemi və ritmik təşkilini yaradır.

“Alliterasiya” termini latın ad litteram sözündən əmələ gəlib, onun hərfi və səsə əsaslanan təbiətini ifadə edir. Bununla belə, alliterasiya yalnız formal alət deyil, həm də poetikanın funksional elementidir.

Klassik ritorikada nitqin ifadəliliyini artırmaq vasitəsi, qədim german poeziyasında isə mənzum quruluşun əsası kimi nəzərdən keçirilirdi. “Anglo-sakson poeziyasında fonetik düzülüşün qanunları indiki ingilis poeziyasının qanunlarından xeyli fərqlənirdi. Qədim ingilis poeziyasında alliterasiya şeirin əsas prinsiplərindən biri idi və ritmlə yanaşı, onun əsas xüsusiyyətləri hesab olunurdu. Bir sətirdə vurğulanan hər bir mənalı söz eyni səslə və ya səslərin birləşməsindən başlamalı idi” [13, s. 127].

Alliterasiyanın funksiyaları çoxşaxəlidir və bir neçə səviyyədə özünü göstərir. Alliterasiya misranın ritmini və musiqililiyini, poetik əsərin eşitmə qavrayışını asanlaşdıran daxili harmoniya yaradır. Bu funksiya şifahi ənənələrdə xüsusilə vacibdir: mətnlərin ilk növbədə şifahi şəkildə ötürüldüyü bir kontekstdə samit səslərin təkrarlanması dinləyicilərə əsəri daha yaxşı yadda saxlamağa və təkrar etməyə kömək etdi.

Alliterasiya uzun epik mətnlərin əzbərlənməsini asanlaşdıran bir vasitə kimi xidmət edirdi. Müğənnilər və nağıl danışanlar improvizasiya edilmiş ifa zamanı bir növ “lövbər” kimi səs təkrarlarına üstünlük verirdilər. Beləliklə, alliterasiya poetik materialın qorunmasında və ötürülməsində tək cə estetik rolu deyil, həm də praktik məqsədə xidmət edirdi. “Alliterasiya, adətən, sözün ilk hecasında deyil, əsas vurğulanmış hecasında baş verir. Bu, mətnin müəyyən bir hissəsində və ya bütünlükdə orta nitq tezliyindən bu səslərin daha yüksək tezliyini nəzərdə tutur” [11]. Alliterasiya həm də “müəllif idiostili”nin xarakterik xüsusiyyəti sayıla bilər [1, s. 45; 10]. Alliterasiya daha çox nitq axarında “bircins samit səslərin simmetrik təkrarı” kimi qəbul edilir, bu da assonansla – “bircins saıtlərin simmetrik təkrarı” ilə ziddiyyət təşkil edir [9, s. 27].

İngilis uşaq poetik diskursunda səs təsvirləri ilə bağlı A.Yeqorova qeyd edir ki, ingilis poeziya janrlarının fonetik təşkilinin ümumi xüsusiyyətlərinə səs təkrarı (alliterasiya, assonans, konsonans) və onomatopeya hadisələri və səs simvolizmi daxildir [8]. Bu, xüsusilə uşaqlarda şifahi mətnin effektiv eşitmə qavrayışını və onun nisbətən tez yadda saxlanmasını asanlaşdırır. Tədqiqatçılar ingilisdilli uşaq ədəbiyyatında alliterasiya və onomatopoeik lüğət birləşməsinin müntəzəm istifadəsini qeyd edirlər [5].

Samitlərin təkrarı nitqin səsliliyini və ifadəliliyini artırır, təntənəlilik effekti yarada bilər, mətnə xüsusi emosional çalar verir. Səs seçimi də təsadüfi deyil; cingilti samitlər pıçılı və ya narahatlıq təəssüratı yaradır, kar samitlər isə güc və qüvvə ötürür. Beləliklə, alliterasiya səs simvolizminin alətinə çevrilir. Anqlo-sakson beytində o, vahid xətt kompozisiyasının qurulmasına kömək etdi [3]. Səs təkrarları mətnin ayrı-ayrı hissələrini ardıcıl ritmik və səs kompleksinə bağlayan bir növ “qarmaq” rolunu oynayır.

Əsas hissə. Alliterasiya çox vaxt mətnin semantikasını dəstəkləyir. Səslərin təkrarlanması əsas sözləri və tematik əhəmiyyətli şəkilləri vurğulaya bilər. Epik əsərlərdə bu, qəhrəmanlıq pafosunu yüksəltməyə və ya səhnənin dramını vurğulamağa kömək edir. Bəzən alliterasiya sözlər arasında assosiasiyalar yaradır, onları vahid obrazda birləşdirir.

Alliterativ şeir qədim alman və kelt poeziyasının vurğulu misrasıdır. Hər sətirdə ən azı iki söz eyni səslə başlamalı idi. Hər misrasında dörd vurğu var idi və hər birində iki ilkin ritmik vurğu olan iki yarım bəndə bölünürdü və yarım bəndlərdə vurğusuz hecaların sayı mütləq üst-üstə düşürdü [10, s. 228].

Qədim ingilis dilində vurğu ən çox kökün birinci hecasına düşür [7, s.8] Bu, aydın bir ritm yaradır və vurğusuz hecalar təxminən bərabər fasilələrlə tələffüz olunurdu. Bu şəraitdə vurğulanan hecanın başlanğıcı sözün ən mühüm hissəsi idi və alliterasiya misrada məhz bu funksional əhəmiyyətli məqamları vurğulayırdı. Alliterativ misranın qədim ingilis dilinin fonetik xüsusiyyətlərinə yaxşı uyğunlaşdığını görmək asandır [10, s.26].

Beləliklə, alliterasiya sadəcə dekorativ vasitə deyil, mətnin ritmik, səsli, estetik və semantik təşkilini təmin edən çoxqatlı poetik elementdir. Poeziyada bədii və funksional prinsipləri birləşdirir, nitqi eyni zamanda ifadəli, yaddaqalan və strukturca nizamlı edir. Beovulf kimi epik poemada alliterasiya ayrılmaz, konstitusiya prinsipinə çevrilir, onsuz beyt quruluşu qeyri-mümkün olardı. “Beovulf”da alliterasiya şeirin qafiyə sistemini əvəz edən əsas linqvopoetik vasitə rolunu oynayır. Bu səbəbdən germanistlər vurğulayırlar ki, “Beovulf” tamamilə alliterasiya üzərində qurulmuşdur.

Alliterativ şeir qədim alman poeziyasının xarakterik xüsusiyyətlərindən biridir. Bu formaya maraq əsrlər boyu sabit qalmışdır və onun öyrənilməsinə yanaşmalar üstünlük təşkil edən elmi metodoloji paradigmalardan asılı olaraq inkişaf etmişdir.

Müasir dövrdə alliterasiya müxtəlif fənlər tərəfindən tədqiqat obyektinə çevrilmişdir: a) dilçilik baxımından mətnin səs təşkilinin xüsusi forması kimi; b) koqnitiv olaraq yaddaş və düşüncə mexanizmlərinin şifahi mədəniyyətdə əksi kimi; c) mədəni - dil, mif və ənənəni birləşdirən bir fenomen kimi; ç) müqayisəli ədəbi dil hadisəsi kimi (məsələn, qədim hind və ya fin poeziyası ilə müqayisədə bu daha aydın şəkildə sezilir).

Alliterasiya qədim ingilis ədəbiyyatının poetikasında, xüsusən “Beovulf” kimi epik əsərlərdə mərkəzi yer tutur. O, təkcə bədii alət deyil, həm də mətnin ritmini, səsini, kompozisiyasını təyin edən poetik təşkilatın struktur prinsipidir. Müasir mənada qafiyəsiz olan qədim ingilis poetik ənənəsində alliterasiya səs cizgilərini birləşdirən ilkin vasitə, eləcə də ifadəli obrazlılığın elementi kimi çıxış edirdi.

Qeyd etmək lazımdır ki, alliterasiya ilk növbədə ritmik funksiyanı yerinə yetirir. Bir misra ənənəvi olaraq samitlərin alliterativ təkrarı ilə bağlanan iki yarımbəndə bölünür. Tipik olaraq, birinci yarımbənddə üç əsas alliterasiya səsi, ikincidə isə bir və ya iki səs ahəng və uyğunluq hissi yaradır. Bu prinsip təkcə şeirin quruluşuna kömək etmir, həm də ona şifahi ötürülmə üçün xüsusilə vacib olan musiqi keyfiyyəti aşılayır.

Alliterasiyanın ritmik funksiyası ilə yanaşı, semantik funksiyası da əhəmiyyətlidir, alliterasiya mətnin ifadəliliyini artırmaq, vacib detalları vurğulamağa və hekayəni emosional rəngləndirməyə kömək edən bir vasitəyə çevrilir.

Qədim ingilis poeziyasında alliterasiyanın formul və ənənəvi təbiəti xüsusi diqqətə layiqdir. Epik əsərlər şifahi ənənədə tərtib edilmiş, alliterasiya təkrarlanan düsturların elementi kimi istifadə edilmişdir. Bu düsturlar şairə mətnin strukturunu qorumaqla çevik şəkildə dəyişməyə imkan verir, eyni zamanda uzun epik parçaların əzbərlənməsini asanlaşdırırdı. Beləliklə, sabit söz birləşmələri və alliterativ naxışlar misranın toxumasını formalaşdırmış, şifahi ənənənin davamlılığını təmin etmişdir.

Qədim anqlo-sakson eposunda bəzi samit birləşmələri parçalanmadan alliterasiya yaradır: “st”, “sp”, “sc”, “sk”. Bu cür birləşmələr alliterasiyada bir tam kimi iştirak edir. İngilis dilində sözün əvvəlində samit birləşmələrinin işlənməsi geniş yayılmış haldır. Müasir fonosemantikada onlar klasterlər adlandırılır. Türk dillərində, o cümlədən də Azərbaycan dilində sözün əvvəli, ortası və sonu üçün samit birləşmələri səciyyəvi deyildir. Söz-formanın ortasında samit birləşməsi Azərbaycan dilində kökə şəkilçinin artırılması və mürəkkəb sözlərdə qeydə alınır. Söz sonunda isə bu özünü bəzi birləşmələr şəklində (məsələn, qurd, dərd; kənd, bənd, sərt, art, ört və s.) göstərir. Bəzi sözlərdə geminasiya eyni samit birləşməsi (saqqal, çaqqal, toqqa və s.) əmələ gətirir. Düzəltmə sözlərdə samit birləşməsi mümkündür: dəmirçi, kəndçi, çərçi və s. Söz əvvəlində samit birləşmələrinin yoxluğu belə birləşmələrin alliterasiya imkanını da aradan qaldırır.

Müqayisəli aspekt alliterasiyanın linqvistik üsul kimi əhəmiyyətini vurğulayır. Bu, bütün alman dastanları üçün xarakterikdir: qədim norveç dastanları, qədim yuxarı alman və qədim ingilis mətnləri. Bu onu göstərir ki, alliterasiya german poeziyasının universal struktur və estetik bünövrəsi olub, onun ritmik və semantik bütövlüyünü təmin etmişdir.

Alliterasiya təkcə formal alət deyil, həm də mədəni və idrak hadisəsi hesab olunur. O, şifahi mədəniyyətdə nitqin təşkili yollarını, yaddaş və mətn qavrayış mexanizmlərini, eposu yaradan cəmiyyətin estetik üstünlüklərini əks etdirir. Alliterasiya sayəsində qədim ingilis poeziyası təkcə bədii deyil, həm də mədəni və tarixi dəyərləri qoruyub saxlayır, tədqiqatçılara anqlo-sakson cəmiyyətinin ideyalarını və dünyagörüşünü yenidən qurmağa imkan verir.

Nəticə. Alliterasiya qədim ingilis epik poeziyasının əsas struktur elementidir. “Beowulf”da o, təkcə bədii alət kimi deyil, həm də şeirin təşkilati prinsipi kimi çıxış edir, yarıməndlləri birləşdirir və mətnin ritmini təyin edir. O, eyni zamanda ritmik, semantik, ifadəli və kompozisiya funksiyalarını yerinə yetirir. Ritmik və fonetik təşkil mətnin qavranılmasını və onun şifahi ənənədə təkrar istehsalını asanlaşdırır. Semantik və üslub funksiyaları əsərdə qəhrəmanlıq obrazını gücləndirir.

Sabit alliterativ qəliblər və düsturlar şeirin strukturunu qoruyub saxlamağa, şifahi poetik ənənənin davamlılığını təmin etməyə kömək edir. Bu, anqlo-sakson cəmiyyətində alliterasiyanın mədəniyyətin və kollektiv yaddaşın ötürülməsi vasitəsi kimi rolunu vurğulayır.

Ədəbiyyat:

1. Habibova K. A. Elliptical sentence in modern Azerbaijani language // *Baku: Science and education.* – 2009. 192 p.
2. Habibova K. Speech effect function of presupposition // *Linguistic Researches.* – 2024. – №. 1.

3. Huseynova R. et al. The evolution of the English language in the internet and social media era // *Cadernos de Educação Tecnologia e Sociedade*. – 2024. – Т. 17. – №. se4. – С. 299-314.

4. 10. Galperin I. R. *Stylistics*. L. R. Todd (Ed.). Third edition Moscow: Vysšaja Škola, 1981.

5. Беседина Е. И. Стилистический эффект сочетания аллитерации и звукоизобразительности в англоязычном худо жественном тексте // *Иностранные языки в современном мире: сборник материалов XII Международной научно-практической конференции, Казань, 06-07 июня 2019 года / под ред. Д. Р. Сабировой, А. В. Фахрутдиновой. Казань: Казанский (Приволжский) федеральный университет, 2019. С. 109-114.*

6. Гальперин И.Р. *Очерки по стилистике английского языка*. М., 1981

7. Гуревич А. Средневековый героический эпос германских народов // *Беовульф. Старшая Эдда. Песнь о нибелунгах / Библиотека всемирной литературы. Серия 1, Литература Древнего Востока, Античного мира, Средних веков, Возрождения, XVII и XVIII веков*. М., 1975. С. 5–26.

8. Егорова А. А. *Звукоизобразительность в традиционной английской детской поэзии (на материале Nursery Rhymes): автореф. дис. ... канд. филол. наук*. М., 2008.

9. *Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева*. М.: Сов. энциклопедия, 1990, 683 с.

10. Панченко А.М. *Русская стихотворная культура XVII века*. М., 1973.

11. Степанова С. Ю. *Языковые и стилистические особенности аллитерации в современном мультикультурном романе на английском языке // Актуальные проблемы германистики, романистики и русистики. 2021, № 2, с. 85-87.*

12. Фомушкина О.В. *Аллитерация как средство усиления семантического единства (на материале древне- и среднеанглийских поэтических текстов)*. *Армия и общество*. 2012. № 1.

13. *Языкознание. Большой Энциклопедический Словарь [Текст] / Гл.ред. В.Н.Ярцева. – 2-е изд. – М: Большая Российская энциклопедия, 2000. – 688 с.*

**Rəyçi: Əliyev Nərmin Əbülfəz qızı
File.d., dos.**